

Uitgesloten amateurs in het nieuwe landschap van de Nederlandse archeologie

Dr. Ir. Martijn Duineveld

Wageningen Universiteit, Leerstoelgroep Sociaal-ruimtelijke analyse
martijn.duineveld@wur.nl, www.martijnduineveld.nl

Dr. Ir. Kristof Van Assche

Dept. of Community Studies, Minnesota State Universities
collegeskvanassche@stcloudstate.edu, <http://web.stcloudstate.edu/kvanassche/>

Ir. Raoul Beunen

Wageningen Universiteit, leerstoelgroep Landgebruiksplanning
raoul.beunen@wur.nl, <http://raoulbeunen.nl/>

In dit artikel beargumenteren we dat een transformatie van het Nederlandse beleidssysteem dat verantwoordelijk is voor het behoud van archeologie heeft bijgedragen aan de uitsluiting van een bijzondere associatie in de vrije tijd, de amateur-archeologen. We beschrijven de rollen en de bijdragen van de amateur-archeologen en zetten uiteen welke (vaak onbedoelde) consequenties de implementatie van het Verdrag van Malta heeft voor de Nederlandse archeologie. Een aantal mechanismen die bijdragen aan de geslotenheid van het archeologisch beleidssysteem en aan de uitsluiting van de amateur-archeologen wordt geëxpliciteerd. Deze mechanismen zijn gedestilleerd uit de amateur-archeologen casus maar zijn ruim verspreid in andere contexten waarin burgers en overheden interageren.

1 | Inleiding

Organisaties, genootschappen, verenigingen of clubs waarin mensen een deel van hun vrije tijd besteden worden wel associaties in de vrije tijd genoemd (Bargeman 1996). Associaties in de vrije tijd kunnen uiteenlopende doelen nastreven en soms streven ze doelen na die ook door overheden worden nagestreefd. Uit een studie van Lengkeek kwam bijvoorbeeld naar voren dat visverenigingen een belangrijke bijdrage leveren aan het natuurbehoud (Lengkeek 2000). Hun intensieve onderhoud van visplekken had als consequentie dat daarmee ook de natuurwaarden werden behouden en versterkt. In de VS dragen jachtverenigingen als 'Ducks Unlimited' (www.ducks.org/) en 'Pheasants forever' (www.pheasantsforever.org) enorm bij aan de natuurbescherming. Vergelijkbare mechanismen zijn te herkennen bij historische verenigingen. Volgens Ribbens (2002) telde Nederland halverwege de jaren tachtig 'inmiddels ruim 540 organisaties die zich bezighouden met de beoefening en bevordering van lokaal en regionaal historisch onderzoek. Binnen de meeste organisaties bestaat aandacht voor een breed spectrum van historische aspecten. Sommige richten zich vooral op het behoud en beheer van historisch waardevolle landschappen, monumenten en andere onroerende objecten, anderen op genealogie en heraldiek, archeologie, streektaal en dialect. Het merendeel van deze organisaties heeft tussen de 50 en 300 leden. Bij de meeste verenigingen is het ledental de laatste tien jaar alleen maar toegenomen. (...). SCP-onderzoeker Jos de Haan heeft in 1997 aangetoond dat drie procent van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, dus ruim 300.000 mensen, lid is van een vereniging voor regionale en lokale geschiedenis of van een oudheidkundig genootschap' (Ribbens 2002). Velen zetten zich actief in voor het behoud en de ontwikkeling van het door hen gewaardeerde erfgoed, erfgoed dat ook door de overheid van waarde wordt geacht (ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen 2000).

Een bijzondere groep historisch geëngageerde burgers vormen de amateur-archeologen,

ondermeer verenigd in de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN). Amateur-archeologen leveren uiteenlopende bijdragen aan het behoud van en de kennisontwikkeling over de Nederlandse archeologie en opereren van oudsher in nauwe samenwerking met de overheid. Recentelijk, door het Europese Verdrag van Malta, is hun relatie met de overheid veranderd waardoor de amateurs zich buitenspel gezet voelen. In dit artikel gebruiken we deze veranderende verhouding tussen de amateur-archeologen en de overheid om inzicht te verkrijgen in mechanismen van in- en uitsluiting in de relaties tussen de overheid en associaties in de vrije tijd. De analyse is gebaseerd op 35 diepte interviews met amateur-archeologen en ambtenaren van lokale, regionale en nationale overheden (met name ambtenaren van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), welke in 2007 is gefuseerd met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ), en tegenwoordig de Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten (RACM) heet). Daarbij hebben we ondermeer de *Westerheem*, het maandblad van de amateur-archeologen over de jaargangen 1995-2005 (Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland 2004), en andere formele en informele documenten uit de periode vanaf de implementatie van Malta tot begin 2007 geanalyseerd.

2 | De rollen van de amateur-archeologen

Vandaag de dag zijn er in de wereld van de Nederlandse archeologie ongeveer 4000 vrijwilligers actief. De Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN) heeft rond de 2400 leden (www.awn-archeologie.nl/awn/watdoenwe.htm). Het aantal archeologische verenigingen kan worden geschat op 150 à 300 (de Haan 1997). Deze amateur-archeologen deden en doen goede zaken voor het Nederlandse archeologisch erfgoed. Dat vinden ze zelf en dat wordt ook erkend door beleidsmakers en professionele archeologen (www.minocw.nl/toespraken/2001/034.html). De analyse leert dat amateurs een bijdrage leveren aan de kennisontwikkeling over het verleden. Ze dragen ook bij aan het beïnvloeden van zowel burgers als de politiek en het bestuur. We zullen deze rollen hieronder nader toelichten.

Amateur-archeologen dragen op verschillende wijzen bij aan de archeologische kennisproductie. Ze zoeken aan de oppervlakte naar archeologische relictten, bijvoorbeeld op omgeploegde akkers, waar archeologische resten zijn bovengekomen. Daardoor worden vindplaatsen ontdekt en archeologische relictten gered van ploeg- en erosieschade. Sommige relictten hebben een grote indicatie- en informatiewaarde. Amateurs doen ook aan opgravingen, deels in samenwerking met professionele archeologen en deels zelfstandig. Een deel van de opgravingen zijn noodopgravingen. Dat wil zeggen dat ze archeologisch erfgoed redden dat verloren dreigt te gaan bij (mogelijke) bodemverstoringen. Van de zoek- en graafactiviteiten is in het verleden door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek dankbaar gebruik gemaakt. De amateurs hielpen deze Rijksdienst kosteloos. Met hun medewerking zijn grote delen van het Nederlandse bodemarchief in kaart gebracht. Naast het actief zoeken en graven dragen de amateurs ook bij aan kennisontwikkeling doordat ze functioneren als 'de ogen en oren van de archeologie' (Band en Cordfunke 2001). Veel vondsten of aanwijzingen voor mogelijke vondsten worden door amateurs signaleerd.

Sommige amateurs worden gezien als *connaisseurs*. De amateurs beschouwen niet alleen zichzelf als zodanig; ook door professionele archeologen wordt erkend dat sommige amateurs van sommige geschiedenissen en archeologie meer kennis hebben dan zichzelf. Vele amateurs produceren kennis, buiten de wetenschappelijke disciplines en organisaties om, vaak volgens dezelfde procedures als die binnen de wetenschap gangbaar zijn. Ze gebruiken en refereren aan wetenschappelijke publicaties en hun onderzoekingen kunnen leiden tot

kennis die de wetenschappelijke toets der kritiek kan doorstaan (Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland 2004). Het komt regelmatig voor dat de kennis van de amateurs door de professionele archeologen wordt benut (ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen 2000). Veel archeologische kennis wordt uitgewisseld en archeologisch erfgoed geregeld door de goede en regelmatige contacten die de amateurs onderhouden met mensen van gemeenten, provincies en de RACM.

Amateurs leveren ook een bijdrage aan het publieksbesef ten opzichte van archeologie. Amateurs brengen archeologie onder de aandacht bij 'leken', onder meer door elk jaar honderden lezingen te geven, bijvoorbeeld op scholen en ze publiceren in lokale kranten over archeologie. Tevens zijn amateur-archeologen actief in het beïnvloeden van overheden, met name lokale overheden. Veel gemeenten voerden nooit specifiek beleid ten aanzien van de archeologie. Mede dankzij amateurs is een aantal gemeenten nu een structureel archeologisch beleid gaan voeren (Verhagen 2003, Krauwer 2004). De genoemde directe en indirecte bijdragen van amateurs zijn grotendeels te danken aan niet geformaliseerde contacten tussen amateurs, professionele archeologen en lokale overheden (Duineveld 2006).

3 | Een veranderend archeologisch bestel en de uitsluiting van amateurarcheologen

Om de impact van het verdrag van Malta op de amateurs te begrijpen, schetsen we kort de evolutie van het archeologische bestel in Nederland. Sinds de Tweede Wereldoorlog is, volgens een schatting van de RACM, dertig procent van het archeologisch bodemarchief verdwenen (www.noaa.nl/content/nieuwe-content/hst2/h2.1.xml.asp). Dit is voornamelijk veroorzaakt door antropogene activiteiten, zoals de uitbreiding van dorpen en steden, de aanleg van wegen en kanalen en het afgraven van vruchtbare gronden. Door een groeiend besef dat archeologie in Nederland beschermd diende te worden en het archeologisch onderzoek beter moest worden gereguleerd, werd in 1961 de Monumentenwet aangenomen. Archeologisch onderzoek mocht enkel worden uitgevoerd door mensen die in het bezit waren van een vergunning. Een kleine kring bleef over: ROB, het Rijksmuseum voor Oudheden, enkele universiteiten en een aantal gemeenten (Bazelmans et al. 2005). Doordat tijdens de naoorlogse stadsvernieuwingen veel archeologie verloren ging, werden in de jaren '70 in verschillende gemeenten gemeentearcheologen geïnstalleerd en werden gemeentelijk archeologische diensten opgezet. In die tijd was het behoud van archeologie nog niet in de ruimtelijke ordening geïntegreerd en de archeologen waren voornamelijk druk met noodopgravingen. Dit kwam ondermeer omdat binnen de oude monumentenwet gemeenten niet verplicht waren tot het formuleren en uitvoeren van archeologisch beleid. Als reactie op het verdwijnen van het bodemarchief werd in 1992 het Verdrag van Malta (ook wel het Verdrag van Valletta genoemd) getekend. De nieuwe Wet op de Archeologische Monumentenzorg is op Malta gebaseerd en laat zich samenvatten in een zestal uitgangspunten: 1. Het streven naar behoud en bescherming van archeologisch erfgoed zoveel mogelijk in de bodem (in situ). 2. Het archeologisch belang dient beter te worden geïntegreerd in het ruimtelijke ordeningsproces. Daarvoor zijn wettelijke mogelijkheden voor archeologie behoud aangescherpt. 3. Verantwoordelijkheden worden gedecentraliseerd naar gemeentelijk niveau. 4. De kosten van archeologische werkzaamheden zijn voor rekening van de persoon of instantie die de bodemverstorende activiteit onderneemt. 5. De archeologische opgravingen worden geliberaliseerd. Dat wil zeggen dat commerciële bedrijven met een vergunning opgravingen archeologisch onderzoek mogen doen en opgravingen mogen verrichten. 6. Er wordt een informatieplicht voor overheden en

uitvoerende instanties ingevoerd (Bosch 2008). Hoewel de Wet op de Archeologische Monumentenzorg pas op 1 september 2007 in werking is getreden, is het archeologische beleidsstelsel al na de ondertekening van Malta in 1992 aan het transformeren conform de eisen van de nieuwe wet.

Voor de implementatie van Malta bestond de archeologische wereld in Nederland uit zo'n 150 professionele archeologen, werkzaam bij vier rijksdiensten, zes universitaire instituten, 19 provinciale instanties en musea, 15 gemeentelijke diensten en musea en een klein aantal overige musea en stichtingen. In totaal ging er circa 10 miljoen euro per jaar om in de archeologie (Duineveld 2006). Meer dan 10 jaar na Malta ziet het archeologisch beleidsstelsel er totaal anders uit. Door de liberalisering van het archeologisch onderzoek zijn er heden tientalen commerciële archeologische bureaus en honderden mensen werkzaam. Veel verantwoordelijkheden die eerst bij de Rijksdienst voor Archeologisch Bodemonderzoek lagen, zijn overgeheveld naar de gemeenten. Zij zijn, in samenspraak met de RACM en de provincies, grotendeels verantwoordelijk voor het archeologisch beleid (Hessing 2002).

Gemeenten zijn verplicht bij een verandering van het bestemmingsplan, bijvoorbeeld ten behoeve van woningbouw, te (laten) onderzoeken of er waardevol archeologisch erfgoed in de bodem zit. Als een gemeente daarvoor zelf geen gekwalificeerde mensen in dienst heeft, kan men een commercieel archeologisch bureau vragen. Of er op een bepaalde plek archeologisch erfgoed aanwezig is, kan onder meer worden bepaald door het raadplegen van Archis, het geautomatiseerde Archeologisch Informatiesysteem voor Nederland. (www.racm.nl/content/rubriek-n4-6.asp). Men kan er ook archeologische waardenkaarten op naslaan, waarop plekken en structuren staan aangegeven die archeologische waarden bevatten. Als na het doorlopen van de waarderings- en selectieprocedures blijkt dat er waardevol archeologisch erfgoed aanwezig is, wordt de potentiële veroorzaker van de bodemverstoring geacht een archeologische opgraving te laten uitvoeren. Deze kan worden uitgevoerd door de gemeente of door een commercieel opgravingbureau. Op basis van het archeologisch onderzoek kan een gemeente besluiten plaatsen aan te wijzen die zo waardevol zijn dat ze beschermd dienen te worden. Bij de opgravingen is men verplicht zich te houden aan bepaalde kwaliteitseisen, beschreven in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA). Door de Rijksinspectie voor de Archeologie (RIA) wordt in de gaten gehouden of een gemeente, commercieel bureau of universiteit aan de eisen voldoet (www.erfgoedinspectie.nl). Deze eisen staan ondermeer beschreven in het Handboek Kwaliteitszorg Nederlandse Archeologie (www.sikb.nl/inhoud_generiek.asp?id=2780). Er is, kortom, een archeologisch stelsel ontstaan dat de omgang met archeologie in sterke mate beïnvloedt. De impact op het functioneren van de amateur-archeologen was enorm.

Uit de brieven en artikelen die in 2003, 2004 en 2005 in 'de Westerheem', het magazine van de amateurs van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, verschenen, kan worden opgemaakt dat amateur-archeologen niet erg positief staan tegenover de veranderingen van het archeologisch beleidssysteem (Zie bijvoorbeeld: De Grood 2003, Houkes 2003a, Houkes 2003b, Houkes 2003c, Vissers 2003, Verhagen 2003, Houkes 2004). Een amateur hield zelfs een enquête om de onvrede over de veranderingen bij zijn collega-amateurs te peilen: "Het gevoel daarover bij amateurs is echter alarmerend" (De Grood 2003). De implementatie van Malta in de praktijk zorgt voor veel neveneffecten die de rollen van de amateur-archeologen beïnvloeden. Een van de ingezonden brieven, in de Westerheem, is afkomstig van de amateur-archeoloog Verhagen, die van 1993 tot 1998 veldcoördinator was van de Zevenaarse afdeling van de Archeologische werkgemeenschap Nederland (Verhagen 2003). Hij geeft in zijn brief een aantal voorbeelden uit de praktijk die illustreren hoe het archeolo-

gisch veld omgaat met amateur-archeologen. De door Verhagen (2003) gegeven voorbeelden maken duidelijk dat het wettelijk systeem en het naleven van de regels niet alleen erg ongunstig uitpakken voor de amateurs maar soms ook voor het behoud van het bodemarchief. Zo schrijft Verhagen (2003) over de weigering van de Rijksdienst voor Archeologisch Bodemonderzoek om toestemming te verlenen voor een noodopgraving. Met de noodopgraving wilden de amateurs archeologisch erfgoed redden dat door een verstoring van de bodem verloren dreigde te gaan. De Rijksdienst bevestigde dit verhaal (Krauwier 2004).

De transformatie van het archeologiebeleid heeft volgens de geïnterviewde amateur-archeologen grote consequenties voor hen. Het probleem is niet zozeer dat er voor amateurs geen werk meer zou zijn. Er wordt zoveel bodemarchief verstoord dat er voor elke amateur genoeg is op te graven. Het belangrijkste probleem is, volgens de amateurs, de regelgeving en de rigide wijze waarop deze wordt toegepast. (Zie ook: Hoekstein 2001, De Groot 2003). Dit beeld wordt bevestigd door de Rijksdienst in de conceptnotitie 'Visie ROB op de betrokkenheid van amateurarcheologen bij de AMZ' (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 1999): 'Amateurs willen (...) herstel van het structurele contact met de beroepswereld via onder andere de ROB (...) amateurs, voelen zich niet serieus genomen (...) voelen zich eenzijdig door de ROB afgeschoven naar de provincie ondanks de zeer oude banden (...) missen duidelijke deskundige aanspreekpunten en persoonlijke contacten (...) missen duidelijkheid over taakverdeling in het nieuwe bestel (...) voelen zich bedreigd door professionalisering en de opkomst van bedrijven (...) krijgen onvoldoende feedback bij vondstmeldingen (...) worden te vaak door ROB en provincie afgewimpeld bij noodsituaties of bij vragen om advies (...) willen niet als goedkope werkkrachten worden beschouwd (...) zouden meer in de gelegenheid gesteld willen worden om aan opgravingen deel te nemen (...) worden niet of te weinig betrokken bij het traject van de uitwerking (...) (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 1999).

4 | Uitsluitingsmechanismen

De implementatie van Malta en de daarmee samenhangende verandering van het archeologisch beleidsysteem hebben gezorgd voor een verwijdering tussen de amateur-archeologen enerzijds en het archeologisch beleidsysteem anderzijds, ofwel voor de uitsluiting van de amateurs. Hieronder zullen we een aantal mechanismen duiden die daarbij een rol hebben gespeeld.

Organisatorische transformaties

Eerst en vooral dient de hervorming van de ROB genoemd te worden. Deze rijksdienst is vanaf het begin van de jaren '90 getransformeerd van een archeologisch instituut gericht op opgraven tot een kennisinstelling gericht op het behoud van de archeologie. Veel van de voormalige taken van de ROB zijn daardoor overgedragen aan provincies, gemeenten en commerciële opgravingbureaus. Voor de implementatie van Malta had de Rijksdienst de amateurs vaak nodig voor het uitvoeren van noodopgravingen. Het was toen voor veel professionele archeologen van de ROB eenvoudig om snel een grote groep amateurs op te trommelen. In 1997 stopte de ROB met het overgrote deel van zijn opgravingactiviteiten. Nu is de houding van de RACM niet reactief: gericht op het redden van wat er te redden valt, maar pro-actief: ze willen behouden wat er te behouden valt. Omdat de amateurs binnen het nieuwe bestel voor het functioneren van de RACM niet meer nodig zijn, geeft de rijksdienst momenteel aan hen geen directe ondersteuning meer.

Bureaucratisering

Een ander mechanisme, samenhangend met het vorige, is de toename van regels en formele procedures, ofwel: de bureaucrativering van het archeologische beleidssysteem. De bureaucrativering van de archeologie wordt door alle geïnterviewde amateurs en bijna alle geïnterviewde ROB-medewerkers erkend. Volgens een medewerker van de Rijksdienst is het een te rigide systeem geworden. 'Soms moet je als amateur een zeer lange weg bewandelen om het ergoed te redden, terwijl een aannemer ondertussen een paar kuub grondverzet aan het veroorzaken is'. Bureaucrativering betekent hierbij niet enkel het verzwakken van banden met de amateurs, maar ook het verzwakken van de connectie met een altijd dynamische werkelijkheid. Vertraging draagt bij aan deze verzwakking.

Commercialisering

De commercialisering van een groot deel van het archeologisch onderzoek hangt evenzeer samen met het voorgaande. Amateurs hebben formeel nog steeds de mogelijkheid om commerciële bureaus te helpen. Het is echter aan de bedrijven om bepalen of een amateur wel of niet mag meedoen (www.erfgoedinspectie.nl/page/archeologie/faq). Volgens een directeur van een groot opgravingbedrijf wordt de bijdrage van amateurs veelal niet opgevat als een manier om het werk te versnellen of om goedkoper uit te zijn. De samenwerking wordt onder meer bemoeilijkt omdat de commerciële bedrijven op kantoortijden werken en amateurs veelal daarbuiten. In de praktijk staan veel commerciële bureaus niet te springen om de hulp van de amateurs.

Verbroken en gesloten netwerken

Een geheel aan relaties tussen mensen, tussen organisaties en tussen mensen en organisaties kan worden beschreven als een netwerk. Onder netwerken verstaan we hier de relationele verbanden waardoor mensen bepaalde toegang hebben tot materiële bronnen, tot kennis en macht (Hillier 2002). Wie tot een netwerk behoort, kan toegang verkrijgen tot kennis, informatie, kapitaal en goederen die binnen het netwerk worden uitgewisseld. Netwerken kunnen daarom een zekere mate van openheid en geslotenheid kennen, en daardoor mensen, kennis, kapitaal, normen, et cetera in- dan wel uitsluiten (Van Dam et al. 2005). Ook het archeologisch beleidssysteem bestaat uit netwerken, deels intern, binnen het systeem en deels extern, zoals de netwerken met de amateurs. Een belangrijk geformaliseerd extern netwerk tussen het archeologisch systeem en de amateur was het correspondentenstelsel. Daarmee werden amateurs officieel verbonden aan de ROB. Correspondenten van de Rijksdienst kregen een kaart met daarop hun bijzondere status als correspondent bevestigd. Onder de amateurs werd deze erkenning vanuit de overheid erg gewaardeerd. Tegenwoordig bestaat het correspondentenstelsel niet meer. Het is opgedoekt in 1997. Naast het verdwijnen van dit formele netwerk heeft de implementatie van Malta ook gezorgd voor het afbreken van tal van informele netwerken tussen de amateurs en mensen bij lokale, regionale en nationale overheden (met name de RACM). Zo zijn veel contacten tussen amateurs en de Rijksdienst verbroken door het verdwijnen van de provinciaal-archeologen 'oude stijl'. Dit waren archeologen die in dienst van de Rijkdienst waren en deels door de provincie werden betaald. De provinciaal-archeologen 'oude stijl' hadden veel contacten met amateurs en waren daarvoor de aanspreekpunten (Duineveld 2006).

De selectieve toegankelijkheid van de beleidsinstrumenten

Ook de selectieve toegankelijkheid van sommige beleidsinstrumenten draagt bij aan de mate

van geslotenheid van de archeologie en de uitsluiting van de amateurs. Een voorbeeld van een selectief toegankelijk instrument is 'Archis'. Dit systeem is exclusief toegankelijk voor mensen en organisaties die aan het archeologisch veld verbonden zijn. Mensen die dat niet zijn, zullen hun vondsten via een omweg moeten aanmelden. Ook kunnen ze Archis niet raadplegen om te kijken of er ergens archeologisch erfgoed aanwezig is: 'Archis2 is niet toegankelijk voor amateurarcheologen' (www.racm.nl/content/xml_racm%5Cpd_archis-ii-03.xml.asp?toc=). De selectieve toegankelijkheid van instrumenten wordt ook veroorzaakt doordat voor het gebruik ervan bepaalde vaardigheden noodzakelijk worden geacht: 'Archis2 is namelijk dusdanig complex dat het programma niet is te gebruiken zonder een cursus te hebben gevolgd' (www.racm.nl/content/xml_racm%5Cpd_archis-ii.xml.asp?toc=n4-6). Wie niet over de vaardigheden beschikt heeft geen of moeilijk toegang tot het instrument. Dit geldt eveneens voor de digitale bestanden van archeologische kaarten, zoals de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW). Kortom, de productie en het selectieve gebruik van sommige instrumenten zorgen ervoor dat sommige kennis en waarden worden uitgesloten. De instrumenten dragen bij aan de geslotenheid van de archeologie.

Selectieve reproductie van kennis en waarden in instrumenten

Archeologische waardenkaarten zijn één van de instrumenten die kunnen worden geraadpleegd om te bepalen of er op een bepaalde plek mogelijke waardevolle archeologie aanwezig is. Een belangrijke waardenkaart binnen het archeologisch beleidssysteem is de Archeologische Monumenten Kaart. Daarop zijn de belangrijkste waardevolle archeologische terreinen van Nederland weergegeven (www.racm.nl/content/xml_racm%5Cpd_bk_amk-00.xml.asp?toc=n4-8). Bij de productie van deze kaarten wordt voornamelijk de kennis en waarden van professionele archeologen geïncorporeerd (Vgl. Foucault 1994). Bij het gebruik dat van de instrumenten wordt gemaakt, zoals het overnemen van de waardevolle plekken in een bestemmingsplan of streekplan, worden automatisch de kennis en waarden van de archeologen gereproduceerd. Het gebruik van dit instrument leidt dan ook tot de selectieve reproductie van bepaalde kennis en waarden en sluit in één beweging alle kennis en waarden uit die niet in de instrumenten zijn geïncorporeerd, zoals die van de amateurs.

Ondergeschikt maken van de kennis van amateurs

Een belangrijke set van regels binnen de archeologie wordt beschreven in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie. Daarin wordt gereguleerd wie bevoegd is opgravingen te doen, kennis te produceren en waarden toe te kennen aan oude dingen. In de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie worden professionele archeologen in een duidelijke hiërarchie ten opzichte van elkaar gepositioneerd (College voor de Archeologische Kwaliteit 2005). Alleen professioneel geschoolde archeologen zijn formeel gerechtigd opgravingen te verrichten, onderzoek te doen en de waarden van archeologie te bepalen. Amateur-archeologen en andere niet-experts komen in dit kwalificatiesysteem niet voor. Ondanks dat sommige amateur-archeologen kennis produceren volgens methoden en procedures die ook binnen de wetenschappelijke disciplines gangbaar zijn. Ondanks dat hun onderzoeken leiden tot kennis die de wetenschappelijke toets der kritiek soms kan doorstaan. Ondanks dat zowel door amateur-archeologen als professionele archeologen wordt erkend dat amateurs regelmatig meer en betere kennis hebben van de lokale cultuurhistorie dan de professionele archeologen. In de praktijk is het mogelijk dat een professioneel archeoloog gelegitimeerd uitspraken mag doen over de betekenis en waarde van het archeologisch erfgoed ergens ter plaatse, terwijl een amateur met meer kennis van zaken moet zwijgen.

Zelf-referentialiteit

Een belangrijk overkoepelend mechanisme dat achter het bovenstaande schuilgaat is 'zelf-referentialiteit'. Dat wil zeggen dat groepen en individuen (maar ook culturen, organisaties, systemen) hun omgeving waarnemen, betekenis geven, waarderen en ook handelen binnen de door hen als vanzelfsprekend aangenomen denkbeelden, praktijken, discoursen of systemen. Ecologen, bijvoorbeeld, denken vaak precies te weten wat waardevolle ecologie is en wat niet, zonder te zien dat hun waarderings voortkomen uit veronderstellingen die in hun ecologische kennis ingebouwd zitten; kennis en waarderings verwijzen naar elkaar in het zelfreferentieel systeem van de ecologische discipline. Sommige planologen denken op hun beurt rationeel onderbouwde ideeën te hebben over wat een kwalitatief landschap is, wat goede ruimtelijke ordening is (Van Assche en Verschraegen 2008). Hetzelfde geldt voor het archeologisch beleidssysteem. Dat systeem is zo 'ingericht' dat de ideeën van de professionele archeologen over wat waardevolle dingen uit het verleden zijn en hoe daar mee dient te worden omgegaan, domineren. Zelf-referentialiteit leidt tot naturalisering: binnen dit systeem worden waarderings voorgesteld als natuurlijk, als objectief, normaal of als een intrinsieke eigenschap van iets (Barnes en Duncan 1992) Men vergeet dat de waarden toegekend worden binnen het eigen kader van ideeën, en niet blootgelegd, ontdekt in de werkelijkheid. Waardoor andere denkbeelden, kennis, ideeën en waarden bewust of onbewust niet waargenomen worden, als minderwaardig worden gezien of worden gemarginaliseerd.

De marginalisering van amateur-archeologen is niet uniek; ze past in de toegenomen professionalisering en verwetenschappelijking van de Nederlandse overheid, een ontwikkeling waarbij een selecte groep van experts steeds vaker haar kennis kan toepassen op overheidsbeleid (Fischer 1990, Frissen 1996, Fischer 2000). Dat heeft vanzelfsprekend zijn voordelen, maar er is een gevaar van ondemocratische uitsluiting van mensen, waarden en ideeën (Magits en van de Steene 2003). Het ene beleidsveld na het andere wordt meer gesloten voor de burgers door de woekering van procedures en expertkennis. Met andere woorden: er is het gevaar van depolitisering, en geslotenheid is het gezicht van depolitisering. Ook het post-Malta Nederlandse archeologische systeem kan worden gekarakteriseerd als deels gesloten. Kennis en waarden geproduceerd binnen dit systeem domineren en andere kennis en waarden spelen nauwelijks een rol. Formeel hebben de overheidsarcheologen niet de macht politieke besluiten te nemen. Die ligt immers bij de politiek, bij de nationale, provinciale en gemeentelijke politiek. In de praktijk is de uitwerking echter anders. Ondanks de formeel onafhankelijke positie van de politiek ten opzichte van het archeologisch veld wordt het archeologisch beleid voor een belangrijk deel gebaseerd op adviezen uit en in samenspraak met het archeologisch beleidssysteem (www.minocw.nl/malta/factsheets/fact1.html). Daarbij laat de politiek de invulling van de werking van het archeologisch bestel grotendeels aan het archeologisch veld zelf over: 'Wat is kwalitatief goede archeologie? Dat kan het archeologisch veld zelf het beste aangeven ('zelfregulering')'. (<http://web.archive.org/web/20051025233128/http://www.minocw.nl/malta/factsheets/fact1.html>) Ook op het lokale niveau van de gemeentepolitiek wordt de besluitvorming over de omgang met archeologie voornamelijk beïnvloed door mensen en organisaties die deel uitmaken van het archeologisch veld (Hessing 2002). De rol van de gemeentelijke politiek is veelal beperkt tot het goed- of afkeuren van de door professionele archeologen opgestelde gemeentelijke verordening, waarin staat welke plekken zij hebben gedefinieerd als archeologisch waardevol. Er is een deels gesloten beleidsveld ontstaan dat grotendeels onafhankelijk van de politieke besluitvorming en van groepen burgers, zoals de amateurs, kan opereren. Kortom, depolitisering.

5 | Slot: tussen geslotenheid en openheid staan wetten in de weg en praktische bezwaren

Zoals gezegd is de uitsluiting van archeologische associaties in de vrije tijd door toegenomen geslotenheid van het beleidssysteem geen op zichzelf staand geval. Depolitisering is een breder verschijnsel, bovendien geen volledig nieuw verschijnsel; de symptomatische geslotenheid was reeds lang in de maak en kan ook elders waargenomen worden. Lengkeek schreef in 1994 al over het onvermogen van het recreatiebeleid om recht te doen aan de wensen, passies en verlangens van burgers. Dat komt, volgens hem, omdat het beleid wordt geproduceerd binnen een systeemwereld, volgens rationaliteiten die nauwelijks tot geen recht (kunnen) doen aan het denken en handelen van mensen in hun alledaagse leefwereld. Veel particuliere organisaties en aan de overheid gebonden belangenbehartigers zijn, volgens Lengkeek, door veranderingen van het overheidsbeleid buitenspel gezet. De *know-how* die door particuliere organisaties was opgebouwd, werd volgens Lengkeek nutteloos omdat de contactpunten met de overheid opgedoekt werden (Lengkeek 1994). Recenter hebben onder andere Wissink (2000), Turnhout (2003), Van Ark (2005), Van Assche (2004) en Buizer (2008) betoogd dat politiek, overheden, universiteiten, onderzoeksinstituten en het bedrijfsleven in het ruimtelijke ordeningssysteem sterk met elkaar vervlochten zijn. In de door hen onderzochte planningspraktijken circuleren en domineren de kennis, waarden en probleemdefinities van aan de overheid verbonden politici, experts, ambtenaren en belangengroepen. De binnen de ruimtelijke ordening gesignaleerde problemen en de daarvoor aangedragen oplossingen staan daardoor soms in grote mate los van de wensen van de uiteenlopende gebruikers van het Nederlandse landschap. De initiatieven van burgers, maatschappelijke organisaties en bedrijven, om de inhoud van het beleid te beïnvloeden, lopen regelmatig stuk op het gesloten karakter van de beleidssystemen.

De cultuursocioloog Corijn merkt terecht op dat de geslotenheid die beleidsvelden karakteriseert en de relatief grote macht van experts daarbinnen, mede debet zijn aan een crisis van de representatieve democratie (Magits en van de Steene 2003). Om deze crisis te bezweren, dient meer openheid te worden gecreëerd binnen overheden. In het geval van de amateur-archeologen impliceert dit bijvoorbeeld dat men bij de productie van waardenkaarten meer recht doet aan het erfgoed dat door de amateurs en andere groepen mensen van waarde worden geacht. Dat geldt eveneens voor de andere instrumenten binnen dit veld. Meer openheid zou ook kunnen worden gecreëerd door het aanpassen van regels en procedures en door het opnieuw creëren van netwerken tussen amateurs en (overheids)professionals.

Er is al een en ander aan de gang. De amateur-archeologen blijven strijden voor de door hen gewenste omgang met het erfgoed. Door hun strijd kunnen er nieuwe vormen van openheid ontstaan. Zo is er eind 2004, dankzij een initiatief van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, een overlegplatform ontstaan om de problemen van de amateur-archeologen te bespreken. Binnen dat platform participeren zowel mensen van de RACM als het bestuur van de AWN. Dergelijke ontwikkelingen lijken hoop te bieden voor de toekomst. Ze laten zien dat het archeologisch beleidssysteem constant in verandering is. De mate van openheid en geslotenheid kent derhalve een zekere dynamiek. Deze dynamiek is echter niet onbegrensd. Dat komt omdat de mechanismen die de mate van openheid en geslotenheid bepalen, worden verduurzaamd in organisaties, wetten, regels, instrumenten en procedures. Bepaalde kennis en waarden zijn geïncorporeerd in organisaties, wetten, regels, instrumenten en procedures en deze gaan de posities en het handelen van de actoren in het systeem bepa-

len. Daarmee is de zelfreferentialiteit van het archeologisch beleidsysteem als het ware 'gematerialiseerd' en verduurzaamd. Gezien het reeds ver geïnstitutionaliseerde karakter van de omgang met archeologie zal het niet eenvoudig zijn op korte termijn meer openheid te creëren, meer recht te doen aan maatschappelijk belangrijke verenigingen. Een jammere padafhankelijkheid: het ingeslagen pad kan niet zomaar verlaten worden (Luhmann 1987). Tussen geslotenheid en openheid staan wetten in de weg en praktische bezwaren. Deze, zowel systeemtheoretische als dichterlijke, wijsheid neemt echter niet weg dat we binnen het veld van de vrijetijdsstudies vormen van geslotenheid en uitsluiting vroegtijdig moeten blijven blootleggen in de nog immer broodnodige studies waarin de relaties tussen de werking van associaties in de vrije tijd en de overheid centraal staan.

Literatuur

- Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (2004) *Westerheems* op CD-ROM. Alle nummers 1952 t/m 2004. Amsterdam: Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland.
- Ark, R.G.H., van (2005) *Planning, contract en commitment: naar een relationeel perspectief op gebiedscontracten in de ruimtelijke planning*. Delft: Eburon.
- Assche, K., van (2004) *Signs in time. An interpretive account of urban planning and design, the people and their histories*. Wageningen: Wageningen University.
- Assche, Kristof van & Gert Verschraege (2008) The Limits of Planning: Niklas Luhmann's Systems Theory and the Analysis of Planning and Planning Ambitions. In: *Planning Theory* 7(3): 263-283.
- Band, A.P., van den & E.H.P. Cordfunke, eds. (2001) *Archeologie in veelvoud, vijftig jaar Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland*. Jubileumboek AWN. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.
- Bargeman, B. (1996) Associaties in de vrijetijd. In: *Vrijetijdstudies*, 14 (2)(2): 34-49.
- Barnes, T. J. & J.S. Duncan (1992) *Writing worlds: discourse, text and metaphor in the representation of landscape*. London: Routledge.
- Bazelmans, J., K. Hilberdink & G. Lange (2005) *Sectoranalyse Universitaire Archeologie (3e concept)*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.
- Bosch, Jan (2008) *Waar met beleid gegraven wordt... Een onderzoek naar de mate van doorwerking van de nieuwe Wet op de archeologische monumentenzorg op het ruimtelijk beleid van de Nederlandse gemeenten* (Afstudeeronderzoek). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Buizer, I. M. (2008) *Worlds apart. Interactions between Local Initiatives and Established Policy*. Wageningen: Wageningen University.
- College voor de Archeologische Kwaliteit (2005) *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 2.2*. College voor de Archeologische Kwaliteit.
- Dam, R., van, et al. (2005) *Closed communities: een verkennend onderzoek naar geslotenheid van gemeenschappen in Nederland*. Wageningen: Wageningen UR.
- Duineveld, M. (2006) *Van oude dingen, de mensen, die voorbij gaan. Over de voorwaarden meer recht te kunnen doen aan de door burgers gewaardeerde cultuurhistorie*. Delft: Eburon.
- Fischer, F. (1990) *Technocracy and the politics of expertise*. Newbury Park: Sage Publications.
- Fischer, F. (2000) *Citizens, experts and the environment: The politics of local knowledge*. London: Duke University Press.
- Foucault, M. (1994) Truth and juridical forms. In: Faubion J.D., ed. *Power. Essential works of Foucault 1954-1984*. Volume 3, 1-89. New York: The New Press.
- Frissen, P.H.A (1996) *De virtuele staat. Politiek, bestuur, technologie: een postmodern verhaal*. Schoonhoven: Academic Service.
- Grood, J., de (2003) De amateur in het veranderende archeologisch bestel. In: *Westerheem* 164-166.
- Haan, J., de (1997) *Het gedeelde erfgoed: een onderzoek naar veranderingen in de cultuurhistorische*

- belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hessing, W. (2002) *Voorbeeldbeleidsplan gemeentelijke archeologische monumentenzorg*. Amsterdam: Convent van Gemeentelijke Archeologen.
- Hillier, J. (2002) *Shadows of power: an allegory of prudence in land-use planning*. New York: Routledge.
- Hoekstein, J. (2001) Amateurs zijn onmisbaar. In: *Noorderbreedte*, Vol. 6.
- Houkes, R. (2003a) De grenzen van de wet. In: *Westerheem* 170-172.
- Houkes, R. (2003b) De grenzen van de wet (2). In: *Westerheem*, Vol. 5. 211-213.
- Houkes, R. (2003c) De grenzen van de wet (3). In: *Westerheem* 245.
- Houkes, R. (2004) De grenzen van de wet (4). In: *Westerheem* 21-23.
- Krauwier, M. (2004) Amateurarcheologie blijft toekomst hebben! In: *Westerheem* 25-27.
- Langkeek, J. (1994) *Een meervoudige werkelijkheid: een sociologisch-filosofisch essay over het collectieve belang van recreatie en toerisme*. Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Langkeek, J. (2000) Commercial and club marinas: Pay money or do the chores *Loisir et société/Society & Leisure* 23(2): 371-388.
- Luhmann, N. (1987) *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Magits, V. & S. van de Steene (2003) Interview met Prof. Dr. Eric Corijn. Filosoof en cultuursocioloog aan de VUB en de UA. In: *UVV-info*.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen (2000) *Cultuur als confrontatie*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Ribbens, K. (2002) *Een eigentijds verleden: alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000*. Hilversum: Verloren.
- Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek(1999) *Visie ROB op de betrokkenheid van amateur-archeologen bij de AMZ* (concept). Amersfoort: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.
- Turnhout, E. (2003) *Ecological indicators in Dutch nature conservation. Science and policy intertwined in the classification and evaluation of nature*. Amsterdam: Aksant.
- Verhagen, J.G.M (2003) Amateur-archeologie: van negatief gevoel naar positieve actie? In: *Westerheem* 229-268.
- Vissers, P. (2003) Opgravingen door amateur-archeologen waren al passé! In: *Westerheem* 169-170.
- Wissink, B. (2000) *Ontworpen en ontstaan: een praktijktheoretische analyse van het debat over het provinciale omgevingsbeleid*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- <http://web.archive.org/web/20051025233128/http://www.minocw.nl/malta/factsheets/fact1.html>.
- www.racm.nl/content/xml_racm%5Cpd_archis-ii.xml.asp?toc=n4-6.
- www.racm.nl/content/xml_racm%5Cpd_bk_amk-00.xml.asp?toc=n4-8.
- www.awn-archeologie.nl/awn/watdoenwe.htm.
- www.ducks.org/.
- www.erfgoedinspectie.nl.
- www.erfgoedinspectie.nl/page/archeologie/faq.
- www.minocw.nl/malta/factsheets/fact1.html.
- www.minocw.nl/toespraken/2001/034.html.
- www.noaa.nl/content/nieuwe-content/hst2/h2.1.xml.asp.
- www.pheasantsforever.org/.
- www.racm.nl/content/rubriek-n4-6.asp.
- www.racm.nl/content/xml_racm%5Cpd_archis-ii-03.xml.asp?toc=.
- www.sikb.nl/inhoud_generiek.asp?id=2780.